

JACEK ZIAJA
jacek.ziaja1988@gmail.com

ŻEŃSKIE RZYMSKOKATOLICKIE ZGROMADZENIA ZAKONNE W ŚWIEBODZICACH. SZARE SIOSTRY Z MARIENSTRASSE 11 (1866-1945)¹

STRESZCZENIE: Artykuł stanowi nader skromny przyczynek do dziejów domu zakonnego Zgromadzenia Szarych Sióstr św. Elżbiety w Świebodzicach na przestrzeni lat 1866-1945. Autor krótko opisuje genezę zakonu, jak również okoliczności pojawienia się sióstr oraz lokalizację placówki zakonnej na terenie miasta w oparciu o materiał kartograficzny (mapa) i ikonograficzny (zdjęcia, stare pocztówki). Dalej wspomina o przedmiocie działalności Elżbietanek. Ponadto dokonuje rekonstrukcji obsady personalnej domu zakonnego na przestrzeni lat 30. XX stulecia w świetle danych zawartych w przedwojennych księgach adresowych (mieszkańców) miasta. Wreszcie krótko omawia dzieje domu zakonnego w okresie II wojny światowej (1939-1945), a także tragiczne, powojenne losy poszczególnych sióstr w oparciu o prywatne ustalenia.

SŁOWA KLUCZOWE: szare siostry (Graue Schwestern), Marienstrasse 11, ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego 11, Freiburg in Schlesien, Świebodzice.

¹ Por. oficjalne i potoczne niemieckie nazwy zgromadzenia: *Kongregation der Schwestern von der heiligen Elisabeth*, znane też jako *Graue Schwestern von der heiligen Elisabeth* lub krócej *Graue Schwestern* oraz oficjalne i potoczne polskie nazwy zgromadzenia: *Kongregacja [Zgromadzenie] Sióstr [od] św. Elżbiety*, znane jako *siostry szare, elżbietanki szare* lub po prostu *elżbietanki*. W księgach adresowych mieszkańców miasta z lat 1932, 1938 i 1942 można natrafić na dane dotyczące sióstr, w których w kolumnie zawód wpisywano *Graue Schwester*, czyli pol. *szara siostra*. Por. *Adreßbuch der Stadt Freiburg in Schlesien mit den Ortschaften Polnitz, Gutsbezirk Fürstenstein, Fröhlichsdorf-Zeisberg, Zirlau und Kunzendorf. (Mit einem Stadtplan von Freiburg.)*, hrsg. Schröter F. W., Freiburg in Schlesien 1932, [dostęp: <https://martin-opitz-bibliothek.de/de/elektronischer-lesesaal?action=book&bookId=0099046-1932>]; *Adressbuch/Einwohnerbuch für den Stadt- und Landkreis Schweidnitz mit den Städten Schweidnitz, Freiburg i. Schl., Striegau und allen Gemeinden*, Breslau 1938, [dostęp: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/343603/edition/324631/content>]; *Einwohnerbuch für den Stadt- und Landkreis Schweidnitz mit allen Gemeinden einschließlich der Städte Striegau und Freiburg i.Schl.*, Breslau 1942, [dostęp: <http://www.martin-opitz-bibliothek.de/de/elektronischer-lesesaal?action=book&bookId=0010238-1942>].

**ROMAN CATHOLIC FEMALE ORDERS IN ŚWIEBODZICE.
GREY SISTERS OF MARIENSTRASSE 11 (1866-1945)**

ABSTRACT: The article is a very modest reason for the history of the religious house of the Congregation of the Grey Sisters of St. Elizabeth in Świebodzice during the years 1866-1945. The author briefly describes the origins of the order, as well as the circumstances of the appearance of the sisters and the location of the religious institution in the city based on cartographic material (map) and iconographic (photos, old postcards). He goes on to mention the subject matter of Elizabethan activities. In addition, it reconstructs the personnel of the religious house during the 1930s in the light of the data contained in the pre-war address books (residents) of the city. Finally, he briefly discusses the history of the religious house during World War II (1939-1945), as well as the tragic post-war fate of individual sisters based on private arrangements.

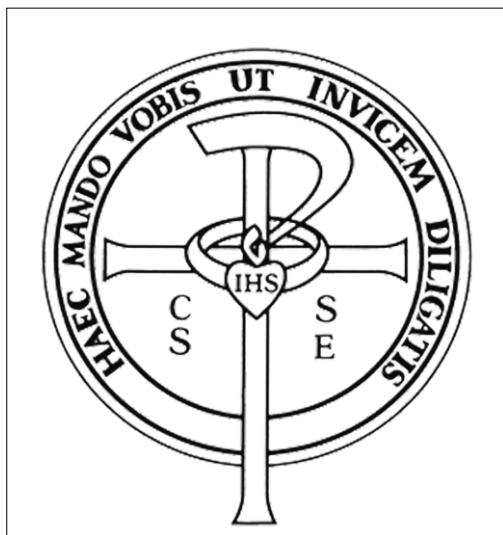
KEYWORDS: Grey Sisters (Graue Schwestern), Marienstraße 11, Marshal Pilsudski Street 11, Freiburg in Schlesien, Świebodzice.

Translated by Jacek Ziaja

Wzmianki o istnieniu na terenie Świebodzic domu zakonnego sióstr elżbietanek podawała niemiecka kronika miejska wydana drukiem w Świebodzicach w 1937 r. Informacje powielali z kolei autorzy polskich tłumaczeń tekstu kroniki publikowanych na łamach miesięcznika „Świebodzice. Dzieje Miasta” (nr 10 z października 2002 r.), jak też autorzy monografii miasta wydanej nieco wcześniej, bo w 2001 r. Tyle, że błędnie i niefortunnie używając określenia *siostry szarytki*, które odnosi się do innego zgromadzenia żeńskiego, o czym będzie mowa w dalszej części artykułu, jak też w przypisach dolnych².

² J. F. W ü r f f e l, G. R i e c k, B. L u n g m u s (przedmowa), *Erste vollständige Chronik der Stadt Freiburg in Schlesien nach dem Original-Quellen*, Freiburg in Schlesien 1937, [dostęp: <https://w.bibliotece.pl/2864137/Erste%20vollständige%20Chronik%20der%20Stadt%20Freiburg%20i.%20Schl>]; Bibliotek Cyfrowa UW r <https://biblioteka.cyfrowa.pl/dlibra/publication/112256/edition/106848/erste-vollstandige-chronik-der-stadt-freiburg-i-schl-nach-dem-original-quellen?language=pl>], publikacja wydana drukiem nakładem świebodzickiej redakcji (oficyny) *Der Freiburger Bote* (pol. *Posłaniec z Freiburga* lub też *Posłaniec/Goniec Świebodzicki*), której redaktorem w tamtym czasie był J. W. Schröter, a siedziba mieściła się w budynku przy Waldenburger Straße 4/6 (obecnie ul. Wałbrzyska 4/6); *Świebodzice. Zarys monografii miasta*, red. K. M a t w i j o w s k i, Wrocław-Świebodzice 2001, s. 125 (Życie religijne), [dostęp: „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (październik) 2002, nr 10 (60), s. 2, [dostęp: <http://dzieje-miasta.pl>]. Por. „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (listopad) 2006, nr 11 (108), s. 6, [dostęp: <http://dzieje-miasta.pl>].

Oficjalna nazwa zakonu od chwili powstania w 1842 r. do dziś brzmi: *Kongregacja (Zgromadzenie) Sióstr św. Elżbiety (Congregatio Sororum a Sancta Elisabeth, Kongregation der Schwestern von der heiligen Elisabeth, Orden der heiligen Elisabeth)*. Zgromadzenie nazywane było dawniej, a i również obecnie, przy użyciu potocznych określeń: *elżbietanki, elżbietanki szare* lub *siostry szare*³.

Rysunek 1. Symbol (godło) zakonu z dewizą łacińską
Haec mando vobis ut invicem diligatis
(pol. *Przykazuję wam abyście się wzajemnie miłowali*)⁴

³ Por. Oficjalny portal internetowy Zgromadzenia Sióstr św. Elżbiety Prowincji Niemieckiej (niem. *Kongregation der Schwestern von der heiligen Elisabeth. Provinz Deutschland*), [dostęp: <https://www.schwestern-vdhl-elisabeth.com>]. Oficjalny portal internetowy Zgromadzenia Sióstr św. Elżbiety w Polsce, [dostęp: <https://selzbietanki.com/lorem-ipsam/historia/>]. Oficjalny portal internetowy prowincji wrocławskiej, [dostęp: <https://elzbietanki.wroclaw.pl/>]. *Schwestern von der hl. Elisabeth (Graue Schwestern)*, [dostęp: *Orden online* <http://www.orden-online.de/wissen/s/schwestern-von-der-hl-elisabeth-graue-schwestern/>].

⁴ Symbol zakonu, [dostęp: <https://selzbietanki.com/lorem-ipsam/o-nas/>].

Żeńskie rzymskokatolickie zgromadzenie zakonne pod wezwaniem św. Elżbiety powstało 27 września 1842 r. w Nysie (*Neiße, Neisse*) na Śląsku (*Schlesien*). Inicjatorkami powołania wspomnianej kongregacji były 4 mieszkanki miasta, tj. siostry Luiza Maria (1817–1872) i Matylda (1813–1846) z domu Merkert, Klara Dorota z domu Wolff (1805–1853) oraz Maria Franciszka z domu Werner (1817–1875). Siostry współzałożycielki jako patronkę dla kongregacji wybrały św. Elżbietę Węgierską (Elżbietę z Turynii)⁵.

Warto wspomnieć przy okazji krótkiej prezentacji zakonu, iż autorzy kroniki miasta wydanej drukiem w 1937 r. dokonali błędnej identyfikacji zakonu żeńskiego osiadłego na stałe w Świebodzicach (żeńskie rzymskokatolickie zgromadzenie zakonne) w 1866 r., podając, iż były to tzw. *siostry szarytki*. Mogło by się wydawać, że wspólnym mianownikiem obydwu tych zgromadzeń żeńskich jest kolor szary, ale chodzi tutaj o dwa zupełnie inne zakony. Otóż potoczna nazwa jednego ze wspomnianych zakonów nie ma nic wspólnego z kolorem, a pochodzi od francuskiego słowa *charité*, oznaczającego miłosierdzie. Chodzi tu o Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo (siostry szarytki nazywane są również *siostrami miłosierdzia* lub *wincentynkami*) założone w 1633 r. we Francji. Natomiast poprawne tłumaczenie niemieckiej nazwy elżbietanek to *siostry szare* (*Graue Schwestern*), (patrz: „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (październik) 2002, nr 10 (60), s. 2), które to określenie odnosi się właśnie do *Zgromadzenia (Kongregacji) Sióstr św. Elżbiety (Kongregation der Schwestern von der heiligen Elisabeth, Graue Schwestern von der*

⁵ Historia zgromadzenia w jęz. niemieckim, [dostęp: <https://www.schwestern-vdh-elisabeth.com/entstehung-der-kongregation>]. Por. Historia zgromadzenia w jęz. polskim, [dostęp: <https://elzbietanki.wroclaw.pl/o-zgromadzeniu/nasze-zgromadzenie/>]. Zob. także: J. S c h w e t e r, *Geschichte der Kongregation der Grauen Schwestern von der heiligen Elisabeth. Ein Beitrag zur Geschichte der katholischen Caritas und Mission in den letzten 100 Jahren*, 2 Bände, Breslau 1937 [Band I: *Gesamtgeschichte*; Band II: *Die einzelnen Niederlassungen nach den Ordensprovinzen*, Band III: *bearbeitet von Engelbert K., Hildesheim 1969*]; J. M e r t e n s, *Geschichte der Kongregation der Schwestern von der heiligen Elisabeth 1842-1992*, 2 Bände, Reinbek 1998 (nicht im Buchhandel erhältlich); A. M a z i a r z, *Siostry elżbietanki w Festung Breslau*, „Hereditas Monasteriorum”, vol. 2, 2013, s. 141-166; W. U r b a n, *Sylwetki biograficzne inicjatorek i założycielek Zgromadzenia Sióstr Elżbietanek*, Wrocław 1983.

heiligen Elisabeth, Graue Schwestern) założonego w 1842 r. w Nysie na Śląsku. Błąd ten został powielony również w polskiej monografii miasta wydanej drukiem w 2001 r.⁶

Elżbietanki w Świebodzicach (1866–1945)

Przedstawicielki zgromadzenia pojawiły się w Świebodzicach (*Freiburg in Schlesien*) już w latach 60. XIX wieku. Stałą siedzibę na terenie miasta założyły w 1866 r. Rok ów w sposób szczególnie zapisał się w historii monarchii pruskiej. Doszło wówczas do wojny z sąsiednią Austrią o hegemonię w Rzeszy Niemieckiej. Wojny, jak się okazało, wygranej dla hohenzollernowskich Prus. Dom zakonny znajdował się za południowym odcinkiem dawnych murów miejskich, tuż przy majątku (posiadłości) *Stange'schen*, a nieopodal (poniżej wzgórza) siedziby garnizonu miejskiego, czyli tzw. koszar (*Kaserne*) miejskich na wzgórzu (przy ówczesnej *Kasernen Straße*). Otóż, Świebodzice od roku 1860 posiadały status miasta garnizonowego (*Garnisonstadt*)⁷.

⁶ Zob. *Świebodzice. Zarys monografii miasta*, red. K. Matwijowski, Wrocław-Świebodzice 2001, s. 125 (Życie religijne); „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (październik) 2002, nr 10 (60), s. 2; „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (listopad) 2006, nr 11 (108), s. 6.

⁷ Zob. *Świebodzice. Zarys monografii miasta*, red. K. Matwijowski, Wrocław-Świebodzice 2001, s. 125 (Życie religijne); „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (październik) 2002, nr 10 (60), s. 2. Zob. także: „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (listopad) 2006, nr 11 (108), s. 6. Osiedlenie się sióstr w Świebodzicach w 1866 r. potwierdza: S. Stach, *Opieka ambulatoryjna nad chorymi i ubogimi w Zgromadzeniu Sióstr św. Elżbiety w latach 1842–1914*, „Nasza Przeszość. Studia z Dziejów Kościoła i Kultury Katolickiej w Polsce”, t. 55, 1981, s. 271 i 277 (patrz: tabela), [dostęp: http://naszaprzeszosc.pl/files/tom055_07.pdf]; Werbińska S., *Franciszka Werner. Listy i dokumenty*, Rzym 2017, s. 256, 261, 265, 270, 276, 281, 286 (Świebodzice w *Sprawozdaniach rocznych Zgromadzenia z listą domów zakonnych z lat 1872-1878*), [dostęp: https://selzbietanki.com/wp-content/uploads/2019/01/WERNER_PL-19-CZE_RW.pdf]; Por. także: *Adreßbuch der Stadt Freiburg in Schlesien mit den Ortschaften Polsnitz, Gutsbezirk Fürstenstein, Fröhlichsdorf-Zeisberg, Zirlau und Kunzendorf. (Mit einem Stadtplan von Freiburg.)*, hrsg. F. W. Schröter, Freiburg in Schlesien 1932; *Kirchenkreis Striegau in Geschichte und Gegenwart Festschrift zur General-Kirchenvisitation 1932*, hrsg. von Pastor P. Hechler, Saarau i. Schl. 1932 (*Freiburg in Schlesien*). *Studium Historyczno-Urbanistyczne miasta Świebodzice*, Wrocław 1991, za: „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (marzec-kwiecień) 2015, nr 3/4 (208/209), s. 4.

Rysunek 2. Mapa Świebodzic (fragment większej całości) z 1907 r.
 Strzałką oznaczono Dom Zakonny Kongregacji (Zgromadzenia)
 Sióstr św. Elżbiety (dokładny adres: Marienstraße 11). Czerwoną linią
 oznaczono dawną Marienstraße (obecnie ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego)⁸

Fundacja Elżbietańska lub *Zakład Elżbietański* (*Elisabethstift* lub *Elisabeth-Stift*), gdyż tak od 1878 r. brzmiały oficjalne nazwy placówki zakonnej w Świebodzicach, mieściły się pod nowym adresem Marienstraße 11. Wówczas nadano oficjalną nazwę tej dotychczas bezimiennnej ulicy, położonej przy wspomnianej wcześniej posiadłości *Stange'schen*. Nazwa ulicy wzięła się od imienia *Maria*, które należało do fundatorki ochronki dla dzieci w wieku od 2. do 6. roku życia, *Marii von Kramsta*

⁸ *Topographische Karte (Meßtischblatt 1:25 000) von Freiburg in Schlesien [Niederschlesien], Königlich-Preussische Landesaufnahme 1907, [dostęp: http://igrek.mzp.pl/TK25_5163].*

Rysunek 3. Portret fundatorki ochronki dla dzieci,
Marii von Kramsta (1843–1923) z Morawy (*Muhrau*)
autorstwa Margarete Neisser-Baum z 1913 r.⁹

(1843-1923) urodzonej w Świebodzicach, a zamieszkałej w pałacu w Morawie (*Muhrau*) koło Strzegomia (*Striegau*). Instytucja znana była w późniejszym okresie pod nazwą *Gminny Ośrodek Pielęgnacyjny i Przedszkole Ewangelickie. Zakład Mariacki (Marien Anstalt)* i znajdo-

⁹ *Maria von Kramsta* (1843–1923) z Morawy koło Strzegomia, Śląskie kolekcje sztuki (krótki biogram i opis kolekcji wraz z bibliografią), [dostęp: <http://www.slaskiekolekcje.eu/Kolekcje/Kramsta-Marie-von-1843-1923-Muhrau#>].

wała się na Marienstraße 8. Elżbietanki rezydowały po przeciwnej stronie ulicy (Marienstraße 11), aż do maja 1945 r.¹⁰.

Głównym przedmiotem działalności zakładu było ambulatoryjne pielęgnowanie chorych i opieka nad ubogimi bez względu na ich wyznanie religijne. Według danych pochodzących z początku lat 30. XX w. (1932 r.) siostrami (matkami) przełożonymi lub zamiennie przeoryszkami (*Oberin, Oberschwester*) domu zakonnego Zgromadzenia Sióstr od św. Elżbiety w Świebodzicach (*Freiburg in Schlesien*) były Gloriosa (Glorioso) Behr i Archangela König. Siostrami-pielęgniarkami (*Pflegerinschwester*) były w tym okresie Philonilla Pietsch, Sigrada Güttler, Eulogia Lorenz, Adelma Sonneberger, Marianne Walkowz oraz Elekta Fuhsh. Łącznie w domu zakonnym przy Marienstraße 11 mieszkało i pracowało 8 sióstr zakonnych¹¹.

¹⁰ *Świebodzice. Zarys monografii miasta*, red. K. Matwijowski, Wrocław-Świebodzice 2001, s. 143-144 (Fundacje Kramstów). Zob. także: R. Wietrzyński, *Historia świebodzickich kamienic*, Labiryntarium, 19 lipca 2017 r. (Dawny klasztor przy ul. Piłsudskiego 11), [dostęp: <https://www.labiryntarium.pl/7gmin/gmina-swiebodzice/1476-historia-swiebodzickich-kamienic.html>]. *Studium Historyczno-Urbanistyczne miasta Świebodzice*, Wrocław 1991, za: „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (marzec-kwiecień) 2015, nr 3/4 (208/209), s. 4. Budynek ochronki dla dzieci uroczyscie poświęcono 7 sierpnia 1877 r. Pierwotnie imieniem fundatorki (*Maria*) władze miejskie zamierzały nazwać *Kasernenstraße*. Sam Zakład Mariacki lub Dom Mariacki (*Marien Anstalt*) otrzymał nazwę na cześć jej imienia. *Maria von Kramsta* (1843-1923) pochodząca z zamożnej i liczącej się w Świebodzicach rodziny przemysłowej, słynęła wśród mieszkańców ze swojego ogromnego zaangażowania w działalność społeczną (szczególnie edukacyjną), jak też dobroczynną (charytatywną). Ponadto była wytrawną kolekcjonerką sztuki śląskiej w zakresie malarstwa. Por. R. Wietrzyński, *Kramstowie ze Świebodzic*, „Świdnica. Moje Miasto. Świdnickie Archiwum Cyfrowe”, 26 września 2015 r., [dostęp: <http://www.mojemiasto.swidnica.pl/?p=12775>]; Hoffmann A., *Maria von Kramsta* (tłumaczenie tekstu z jęz. niemieckiego), „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (marzec) 2003, nr 3 (65), s. 6-8; R. Wietrzyński, *Kramstowie. Śląscy Rockefellerowie*, „Przystanek Dolny Śląsk”, 3/2015 jesień, Wrocław 2015, s. 74-101, [dostęp: zbiory prywatne autora; link z możliwością darmowego pobrania publikacji w formacie pdf: <http://jbc.jelenia-gora.pl/Content/18881/przystanek8m.pdf>]; *Świebodzice. Dzieje miasta*, (listopad) 2002, nr 11 (61), s. 1-2; *Adreßbuch der Stadt Freiburg in Schlesien: mit Ortschaften Polsnitz, Gutsbezirk Fürstenstein, Fröhlichsdorf-Zeisberg, Zirlau und Kunzendorf*, Freiburg i. Sch. 1932, s. 37, [dostęp: <https://martin-opitz-bibliothek.de/de/elektronischer-lesesaal?action=book&bookId=0099046-1932>].

¹¹ „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (listopad) 2006, nr 11 (108), s. 6. Por. także: *Adreßbuch der Stadt Freiburg in Schlesien mit den Ortschaften Polsnitz, Gutsbezirk Fürstenstein, Fröhlichsdorf-Zeisberg, Zirlau und Kunzendorf. (Mit einem Stadtplan*

Rysunek 4. Widok na przedwojenną Marienstraße (współcześnie ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego) w Świebodzicach (*Freiburg in Schlesien*). Posesja należąca do sióstr zakonnych ze Zgromadzenia św. Elżbiety widoczna po prawej stronie (mur z ogrodzeniem i drzewa oraz brama wjazdowa – patrz: czarna strzałka po prawej stronie). Ochronka dla małych dzieci w wieku od drugiego do szóstego roku życia (pierwszy budynek – patrz: czerwona strzałka po lewej stronie), późniejszy Zakład Mariacki (*Marien Anstalt*) ufundowany przez Marię von Kramsta w 1877 r. Obecnie mieści się tam siedziba Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej¹².

Świebodzickie elżbietanki obok zakładu pielęgnacyjno-opiekuńczego prowadziły w mieście również przedszkole katolickie znajdujące się pod tym samym adresem. Uczęszczały tam dzieci pomiędzy trzecim

von Freiburg.), Freiburg in Schlesien 1932, s. 70, [dostęp: <https://martin-opitz-bibliothek.de/de/elektronischer-lesesaal?action=book&bookId=0099046-1932>].

¹² Poczłtówka niemiecka (wydawca: Hermann Adam Verlag Freiburg in Schlesien, nr 1535, brak daty obiegu). Zob. *Świebodzice na stare widokówce*, Świebodzice (brak daty publikacji), [dostęp: http://old.swiebodzice.pl/images/turystyka/materialypromocyjne/album_stara_fotografia.pdf].

Rysunek 5. Dawny dom zakonny (siedziba w latach 1866-1945). Siedziba Zgromadzenia (Kongregacji) Sióstr św. Elżbiety w Świebodzicach (widok z marca 2017 r., budynek był wówczas w remoncie). Parcela, na której stoi oznaczona jest na rysunku 4. czarną strzałką po prawej stronie¹³.

a szóstym rokiem życia pochodzące z ubogich rodzin. Przedszkole było czynne w dni powszednie od godz. 9.00 do godz. 16.00, a najpóźniej do godz. 17.00 (dane z początku lat 30. XX wieku). Podopieczni otrzymywali tam opiekę (nadzór), nauczanie i wyżywienie. Siostry pomagały też w pracy duszpasterskiej w pobliskiej parafii rzymskokatolickiej pod wezwaniem św. Mikołaja (*Die Pfarrei zum Heiligen Nikolaus*)¹⁴.

¹³ Budynek nr 11 w Świebodzicach, *Polska.org*, [dostęp: <https://polska-org.pl/6534040,foto.html>].

¹⁴ „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (listopad) 2006, nr 11 (108), s. 6. Szerzej o wychowawczej działalności zakonu: Kokot I., *Działalność wychowawcza sióstr św. Elżbiety*, „Nasza Przeszłość. Studia z Dziejów Kościoła i Kultury Katolickiej w Polsce”, t. 55,

W księgach adresowych mieszkańców Świebodzic z lat 1932, 1938 i z 1942 r. wymienione są siostry elżbietanki: Gloriosa (Glorioso) Behr (1932, 1938, 1942), Berlondis Greulich (1932, 1938, 1942), Archangela König (1932), Eulogia Lorenz (1932), Sigarda Güttler (1932, 1938), Philonilla Pietsch (1932, 1938, 1942), Mathilde Pawlowski (1938, 1942), Adelma Sonneberger (1932, 1938, 1942), Marie Ulbrich (1938, 1942) oraz Marianne Walkowz (1932, 1938, 1942). Wszystkie mieszkały pod wspólnym adresem Marienstraße 11 (po II wojnie światowej ul. Stanisława Duboisa 11, później ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego 11)¹⁵.

Zgromadzenie, według danych pochodzących sprzed 1939 r., na samym tylko Dolnym Śląsku (*Niederschlesien*) posiadało 127 domów zakonnych, położonych w miastach, mniejszych miejscowościach, a także na wsiach. Jeden z takich domów znajdował się również w Świebodzicach (*Freiburg in Schlesien*). Ogółem żyło, modliło się i pracowało na Dolnym Śląsku ponad 900 sióstr elżbietanek. Najmniejsze konwenty liczyły zaledwie 3 siostry zakonne, największy, czyli dom macierzysty zgromadzenia w ówczesnej stolicy niemieckiej prowincji śląskiej (w latach 1815–1919 i 1938–1941 jako *Provinz Schlesien*, a z kolei w latach 1919–1938 i 1941–1945 jako *Provinz Niederschlesien*), Wrocławiu (*Breslau*) liczył wówczas 136 profesek i 86 nowicjuszek¹⁶.

1981, s. 339-378 (o Świebodzicach: s. 363 – przedszkole i 375 – pomoc duszpastercka w miejscowej parafii), [dostęp: <http://naszaprzeszlosc.pl/tom-55.html>].

¹⁵ *Adressbuch/Einwohnerbuch für den Stadt- und Landkreis Schweidnitz mit den Städten Schweidnitz, Freiburg i. Schl., Striegau und allen Gemeinden*, Breslau 1938, [dostęp: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/343603/edition/324631/content>]; Zob. także: *Adreßbuch der Stadt Freiburg in Schlesien mit den Ortschaften Polsnitz, Gutsbezirk Fürstenstein, Fröhlichsdorf-Zeisberg, Zirlau und Kunzendorf. (Mit einem Stadtplan von Freiburg.)*, Freiburg in Schlesien 1932, s. 70, [dostęp: <https://martin-opitz-bibliothek.de/de/elektronischer-lesesaal?action=book&bookId=0099046-1932>]; *Einwohnerbuch für den Stadt- und Landkreis Schweidnitz mit allen Gemeinden einschließlich der Städte Striegau und Freiburg i. Schl.*, Breslau 1942, [dostęp: <http://adressbuecher.genealogy.net/addressbooks/place/FRELESJO80DU>]; księga znajduje się także w zbiorach *Martin-Opitz-Bibliothek*.

¹⁶ J. M a n d z i u k, *Postacie śląskiego Kościoła katolickiego w czasach nowożytnych (c.d.)*, „Saeculum Christianum. Pismo Historyczno-Spoleczne”, 19 (2012) nr 1, s. 24-26 (*S. Paschalis Jahn – Jedna z męczennic elżbietańskich*), [dostęp: http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne-r2012-t19-n1/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne-r2012-t19-n1-s17-57/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne-r2012-t19-n1-s17-57.pdf].

Koniec II wojny światowej i „wyzwolenie” miasta przez wojska radzieckie (8 maja 1945 r.) zakończyły dzieje świebodzickiego domu zakonnego siostr elżbietanek z Marienstraße 11. Niemiecka prowincja zakonu w znacznym stopniu utraciła mienie na Dolnym Śląsku na skutek przejścia tych ziem jako Ziemie Odzyskane w granice odrodzonego państwa polskiego¹⁷.

Tragiczny epilog

Losy siostr zakonnych miały swój powojenny, tragiczny epilog. Początkowe pozorne zbliżenie na linii państwo – Kościół z pierwszych kilku lat po wojnie, przeszło w fazę otwartego, bezpardonowego konfliktu w okresie stalinowskim, a więc na przełomie lat 40. i 50. XX w. Elżbietanki w tamtym czasie zostały poddane ciężkim represjom. Wiele z nich bestialsko zamęczono w wyniku działań antykościelnych prowadzonych przez Służbę Bezpieczeństwa Polski Ludo-

¹⁷ Miasto we wczesnych godzinach rannych w dniu 8 maja 1945 r. zajęły oddziały 225 i 282 Dywizji Strzeleckiej (dowódca: płk Łysenko), 55. Korpusu Armijnego (dowódca: gen. lejtn. Jurij Nowosielski), 21. Armii Ogólnowojskowej (ros. *21-я Армия*), którą dowodził wówczas gen. płk Dmitrij N. Gusiew (1894–1957), a wchodzącej w skład I Frontu Ukraińskiego (*1-й Украинский фронт*) pod dowództwem marszałka ZSRR Iwana S. Koniewa (1897–1973). I Front Ukraiński rozkazem Naczelnego Dowództwa Armii Czerwonej został wyznaczony do przeprowadzenia uderzenia z rejonu Strzegomia w kierunku Przedgórze Sudeckiego i Sudetów w ramach tzw. operacji praskiej (*Пражская стратегическая наступательная операция*) zaplanowanej o świcie 6 maja 1945 r. Operacja miała na celu ostateczne rozbicie sił niemieckich i wyzwolenie Czechosłowacji (wówczas jeszcze pod nazwą *Protectorat Czech i Moraw*) spod okupacji niemieckiej. Zakończyła się strategicznym zwycięstwem aliantów. Najważniejsze publikacje w tym zakresie: Ahlfen von H., H. N i e h o f f, *Walka o Śląsk 1944/1945*, Wrocław 2009 [pierwotne wydanie publikacji ukazało się w Monachium (RFN) w 1961 r.]. Zob. także: „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (kwiecień) 1999, nr 18, s. 4-5; „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (maj) 1999, nr 19, s. 4-5; „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (wrzesień) 2008, nr 9 (130), s. 5-6. Por. R. M a j e w s k i, *Wyzwolenie Świebodzic na tle walk Armii Radzieckiej o Dolny Śląsk*, [w:] *Siedemset lat Świebodzic. Materiały z sesji popularno-naukowej*, Świebodzice-Wałbrzych-Wrocław 1979; R. M a j e w s k i, *Dolny Śląsk 1945. Wyzwolenie*, Warszawa-Wrocław 1982; D. G o l i k, *Pancerny akord na przedpolach Świebodzic*, „Rocznik Świebodziński 2010”, Świebodzice 2010, s. 78-81; R. W i e t r z y Ń s k i, *Świebodzice. Miasto w cieniu swastyki. Wojenne losy Świebodzic 1939-1945*, Świebodzice 2012, [dostęp: http://www.mojemiasto.swidnica.pl/wp-content/uploads/2014/06/ra_fal_wietrzynski_swiebodzice_miasto_w_cieniu_swastyki.pdf]; *Wyzwolenie Dolnego Śląska*, red. J. F u k s a, Wrocław 2017.

wej (szczególnie przez jeden z departamentów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, a później Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego i Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Wiele spośród nich było pochodzenia niemieckiego, co posłużyło ówczesnym administratorom Polski za pretekst do oskarżeń, np. o postawę antypolską i rewizjonistyczną¹⁸.

Według współczesnych ustaleń spośród wymienionych z nazwiska siostr, które pełniły posługę w domu zakonnym w przedwojennych Świebodzicach (*Freiburg in Schlesien*), dwie zakończyły życie w wyniku represji w latach 1956-1957, kiedy to trafiły do obozu pracy dla osób zakonnych w Kobylinie w Wielkopolsce. Życie z rąk powojennych władz polskich (Akcja o kryptonimie „X-2”) straciły: siostra przełożona (*Oberin, Oberschwester*) świebodzickiej placówki Gloriosa Behr [właśc. Josefa Behr] (ur. 14 listopada 1872 r. w Leśnicy koło Wrocławia [*Deutsch Lissa*]; zm. 7 czerwca 1956 r. w obozie Kobylin) i siostra-pielęgniarka (*Pflegerinschwester*) Philonilla Pietsch [właśc. Filomena Pietsch] (ur. 24 października 1877 r. w Lubrzy, powiat Prudnik [*Lubrzo, Leuber, Kreis Neustadt in Oberschlesien*]; zm. 10 października 1956 r. lub 20 października 1957 r. w obozie Kobylin). Wycieńczone pracą, pobytem w bardzo trudnych warunkach bytowych, jak też panującą w obozie gruźlicą, siostry zmarły śmiercią męczeńską. Ich szczątki doczesne spoczęły na dawnym cmentarzu klasztornym w Kobylinie¹⁹.

¹⁸ M. Zając, *Stosunek władzy PRL do Zgromadzenia Sióstr Elżbietanek. Represjonowanie osób zakonnych poprzez próby zastraszania, wysiedlenie sióstr i umieszczenie ich w obozach pracy*, „*Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*”, R. IV, 2005, Nr 2, s. 263-285.

¹⁹ Strona internetowa dedykowana szczególnie genealogom i poszukiwaczom (jest możliwość kontaktu mailowego i telefonicznego odnośnie uwag, przekazania informacji dodatkowych, czy innej formy współpracy). Zob. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914-1989)*, [dostęp: http://www.swzygmunt.knc.pl/MARTYROLOGIUM/POLISHRELIGIOUS/vPOLISH/LISTs/POLISHRELIGIOUS_list_02.htm]. Zob. także: *Elżbietanki w Kobylinie*, oprac. o. E. Biesok OFM, 7 sierpnia 2015 r., [dostęp: <http://prowincja.panewniki.pl/elzbietanki-w-kobylinie,artykul,24,s,sub2.html>]; T. Krzyżak, *Jak komuniści zamknęli zakonnice w obozach*, „*Rzeczpospolita*” (www.rp.pl), 28 września 2017 r., [dostęp: <https://www.rp.pl/Rzeczpospolitej/170928968-Jak-komunisty-zamkneli-zakonnice-w-obozach.html>].

Szerzej o powojennych represjach komunistycznych władz polskich (aparatu bezpieczeństwa) osób zakonnych pod kryptonimem „X-2”: M. Zając, *Kryptonim X-2*, Wrocław 2004; P. Raina, *Losy sióstr zakonnych w PRL 1954-1965*, Pelplin 2004;

Podsumowanie

Szare Siostry rezydowały w Świebodzicach nieprzerwanie na przestrzeni 79 lat (1866-1945). Pełniły posługę misyjną, trwając przy tu-tejszej społeczności katolickiej i dzieląc losy miasta w okresach pokoju i wojny, jak też biedy i dobrobytu.

Pojawiły się na terenie miasta w szczególnym i trudnym dla monarchii pruskiej okresie. Pojawienie się siostr zbiegło się w czasie z wojną prusko-austriacką (1866), nie tyle wojną pograniczną, co wojną o hegemonię nad rozdrobnioną politycznie niemiecką przestrzenią językową, wojną o przyszłość i kształt Niemiec, zakończoną zwycięstwem pruskiej monarchii Hohenzollernów.

Miasto na przestrzeni lat 1860-1890 posiadało status miasta garnizonowego (*Garnisonstadt*). Stacjonowały w znajdujących się nieopodal domu zakonnego, tzw. koszarach na wzgórzu (wybudowanych w latach 70. XIX w.), jednostki lekkiej piechoty pruskiej (*Leichte Infanterie*). Pierwotnie byli to żołnierze 2. Śląskiego Batalionu Strzelców (Jegrów) Nr 6 (2. *Schlesische Schützen (Jäger) Bataillon No. 6*), który brał czynny udział we wspomnianym konflikcie prusko-austriackim. Drugą jednostką sił lądowych Armii Pruskiej, która stacjonowała w świebodzickich koszarach był III. Batalion Fuzylierów (*III. Füsilier-Bataillon*) wchodzący w skład 10. Śląskiego Pułku (Regimentu) Grenadierów Nr im. Fryderyka Wilhelma (*10. Grenadier-Regiment No. von König Friedrich Wilhelm*) ze sztabem w pobliskiej Świdnicy (*Schweidnitz*).

Wówczas w Świebodzicach (*Freiburg in Schlesien*) znajdujących się poza głównym teatrem działań zbrojnych zorganizowano szpital wojskowy (*Lazarett*) dedykowany rannym, kontuzjowanym i chorym żołnierzom, co ciekawe, zarówno z szeregów armii pruskiej, jak i austriackiej, ewakuowanym z linii frontu.

Elżbietanki, choć stanowiły w omawianym okresie niewielką, bo zaledwie kilkusobową grupę zakonną, zapisały w dziejach społecznych miasta na przestrzeni 2. połowy XIX i 1. połowy XX stulecia (do 9 maja 1945 r.) doniosłą, piękną kartę. Działalnością wpisały się w szczególnie wrażliwy obszar działalności społecznej, tak pod kątem

opiekuńczo-pielęgnacyjnym, jak również wychowawczym. Otóż stanowiły wsparcie dla tutejszej społeczności katolickiej, ale co istotne, także wobec potrzebujących pomocy przedstawiciele innych wyznań. Godny odnotowania względem opisanej działalności misyjnej sióstr pozostaje również fakt, iż społeczność katolicka Świebodzic była drugą pod względem liczebności zbiorowością wyznaniową pośród ogółu mieszkańców miasta. Stan ten utrzymywał się nieprzerwanie, aż do maja 1945 r.

Czasem szczególnie trudnym dla świebodzickich sióstr okazały się być lata powojenne. Nowe władze polskie nieprzychylnie odnosiły się do kościoła katolickiego i innych organizacji o charakterze wyznaniowym, lokując w jego strukturach liczną agenturę, której m.in. jako jedno z głównych zadań obok infiltracji, inwigilacji, postawiono rozbijanie instytucji od wewnątrz. Rekwirowano mienie na potrzeby cywilno-wojskowe lub administracyjne. Ponadto struktury kościelne, jak i zakonne, prócz penetracji o charakterze wywiadowczym były wówczas poddawane fizycznym represjom ze strony aparatu bezpieczeństwa państwa. Dodatkowo na kwestię dalszej obecności sióstr na terenie miasta bezpośredni wpływ wywierała polityczno-administracyjna korekta granic w myśl wiążących ustaleń prawnych poczdamskiej konferencji pokojowej (1945). Emanacją podjętych decyzji było ostateczne przejście dawnej niemieckiej Prowincji Dolnośląskiej (*Provinz Niederschlesien*) w granice powojennej Polski (województwo dolnośląskie). Elżbietanki były zakonem o rodowodzie *stricto* niemieckim, co negatywnie wpływało na relacje zakonu z nową, powojenną administracją tzw. Ziemi Odzyskanych, a także wprost stało na przeszkodzie dla dalszego pozostawiania reprezentantek zakonu na terenie powojennych Świebodzic. Zakon w pojęciu ówczesnych władz polskich stanowił przede wszystkim element obcy pod względem narodowościowym, a także obcy klasowo, a w dalszym rzędzie niepewny politycznie.

Lata 1945–1948 to pierwsze powojenne fluktuacje miejscowej ludności, masowe ucieczki i wyjazdy Niemców, tymczasowy pobyt ludności żydowskiej (do momentu powstania państwa Izrael w maju 1948 r.), a co najważniejsze przyjazd pierwszych polskich osadników, pionierów miasta. Ponadto napływ uchodźców politycznych Powstał w ten sposób swoisty dla owego okresu tygiel narodowościowy.

W Świebodzicach i najbliższej okolicy stacjonowały w tym okresie liczące około kilkunastu tysięcy żołnierzy oddziały Armii Ra-

dzieckiej, jak też sojusznicze względem tychże oddziały Wojska Polskiego. Część miasta w związku z ustanowieniem wojskowej komendantury radzieckiej, całodobowo pozostawała zamknięta dla ludności cywilnej.

Produkcję za sprawą tzw. grup inicjatywnych wznawiały tutejsze zakłady przemysłowe. Powoli organizowała się lokalna społeczność polska, a obok także silnie reprezentowana w tym okresie społeczność żydowska. Radykalnej przebudowie uległa struktura, tak narodowościowa, jak i wyznaniowa miasta. W nowej, powojennej rzeczywistości odżywał handel, rzemiosło, usługi i inne gałęzie lokalnej gospodarki. Procesom stopniowej normalizacji ulegało życie społeczne i polityczne. Kształtowało się od podstaw życie kulturalne i towarzyskie, a także sportowe (liczne kluby głównie o charakterze przyzakładowym). Postępowały procesy integracyjne ludności i konsolidacyjne grup zawodowych wokół nowych zagadnień i wyzwań okresu powojennej odbudowy. Instalowały się pierwsze placówki partii politycznych (głównie PPR, PPS, PSL), pierwsze instytucje spółdzielcze, urzędy administracji terytorialnej, a także aparatu bezpieczeństwa publicznego (UB, milicja) i inne. Oblicze miasta uległo w tym czasie zupełnej przemianie. Dopełniły się również losy szarych sióstr. Powojenna polityka władz polskich nacechowana *sui generis* totalitarną manią szpiegowania, nie ominęła świebodzickich elżbietanek. Zakonnic dotknęły prześladowania, a wreszcie męczeńska śmierć.

*Artykuł dedykuję pamięci Domu Zakonnego Elżbietanek
w Świebodziach i sióstr, które życie swoje Panu Bogu oddały.*

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

- Adreßbuch der Stadt Freiburg in Schlesien mit den Ortschaften Polsnitz, Gutsbezirk Fürstenstein, Fröhlichsdorf-Zeisberg, Zirlau und Kunzendorf.* (Mit einem Stadtplan von Freiburg.), hrsg. Schröter F. W., Freiburg in Schlesien 1932, [dostęp: <https://martin-opitz-bibliothek.de/de/elektronischer-lesesaal?action=book&bookId=0099046-1932>].
- Adressbuch/Einwohnerbuch für den Stadt- und Landkreis Schweidnitz mit den Städten Schweidnitz, Freiburg i. Schl., Striegau und allen Gemeinden,* Breslau 1938, [dostęp: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/343603/edition/324631/content>].
- Einwohnerbuch für den Stadt- und Landkreis Schweidnitz mit allen Gemeinden einschließlich der Städte Striegau und Freiburg i. Schl.,* Breslau 1942, [dostęp: <http://www.martin-opitz-bibliothek.de/de/elektronischer-lesesaal?action=book&bookId=0010238-1942>].
- Kirchenkreis Striegau in Geschichte und Gegenwart Festschrift zur General-Kirchenvisitation 1932,* hrsg. von Pastor P. Hechler, Saarau i. Schl. 1932 (Freiburg in Schlesien).
- Topographische Karte* (Meßtischblatt 1:25 000) von Freiburg in Schlesien [Niederschlesien], Königlich-Preussische Landesaufnahme 1907, [dostęp: http://igrek.amzp.pl/TK25_5163].
- Würrfel J. F., Rieck G., Lungmus B. (przedmowa), *Erste vollständige Chronik der Stadt Freiburg in Schlesien nach dem Original-Quellen,* Freiburg in Schlesien 1937, [dostęp: <https://w.bibliotece.pl/2864137/Erste%20vollständige%20Chronik%20der%20Stadt%20Freiburg%20i.%20Schl>].

Opracowania

- Schweter J., *Geschichte der Kongregation der Grauen Schwestern von der heiligen Elisabeth. Ein Beitrag zur Geschichte der katholischen Karitas und Mission in den letzten 100 Jahren,* 2 Bände, Breslau 1937 [Band I: Gesamtgeschichte; Band II: Die einzelnen Niederlassungen nach den Ordensprovinzen, Band III: bearbeitet von Engelbert K., Hildesheim 1969].
- Mertens J., *Geschichte der Kongregation der Schwestern von der heiligen Elisabeth 1842-1992,* 2 Bände, Reinbek 1998 (nicht im Buchhandel erhältlich).
- Maziarz A., *Siostry elżbietanki w Festung Breslau,* „Hereditas Monasteriorum”, vol. 2, 2013, s. 141-166.
- Urban W., *Sylwetki biograficzne inicjatorów i założycielek Zgromadzenia Sióstr Elżbietanek,* Wrocław 1983.

- Stach S., *Opieka ambulatoryjna nad chorymi i ubogimi w Zgromadzeniu Siostr św. Elżbiety w latach 1842-1914*, „Nasza Przeszłość”, t. 55, 1981, s. 249-283.
- Werbińska S., *Franciszka Werner. Listy i dokumenty*, Rzym 2017, s. 256, 261, 265, 270, 276, 281 i 286 (Świebodzice w Sprawozdaniach rocznych Zgromadzenia z listą domów zakonnych z lat 1872-1878), [dostęp: https://selzbietanki.com/wp-content/uploads/2019/01/WERNER_PL-19-CZERW.pdf].
- Wietrzyński R., *Historia świebodzickich kamienic*, Labiryntarium, 19 lipca 2017 r. (Dawny klasztor przy ul. Piłsudskiego 11), [dostęp: <https://www.labiryntarium.pl/7gmin/gminaswiebodzice/1476-historia-swiebodzickich-kamienic.html>].
- Świebodzice. *Zarys monografii miasta*, red. K. Matwijowski, Wrocław-Świebodzice 2001.

Czasopisma

- „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (październik) 2002, nr 10 (60).
- „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (listopad) 2006, nr 11 (108).
- „Świebodzice. Dzieje Miasta”, (marzec-kwiecień) 2015, nr 3/4 (208/209).

Netografia

- Bibliotek Cyfrowa UW r <https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/112256/edition/106848/erste-vollstandige-chronik-der-stadt-freiburg-i-schl-nach-dem-original-quellen?language=pl>].

JACEK ZIAJA – pasjonat historii, historyk, archiwista z wykształcenia, regionalista i genealog z zamiłowania. Absolwent Liceum Ogólnokształcącego im. Marii Konopnickiej o profilu humanistycznym z elementami dziennikarstwa (2004-2007) w Świebodzicach. Absolwent studiów historycznych o specjalizacji nauczycielskiej w IH WNHiP Uniwersytetu Wrocławskiego (2007-2012), absolwent kursów kancelaryjno-archiwalnych organizowanych przez SAP przy Archiwum Państwowym we Wrocławiu (2017). Członek redakcji miesięcznika poświęconego dziejom Świebodzic – „Świebodzice. Dzieje miasta” (od 2019), członek redakcji *Świdnickiego Portalu Historycznego* (2019). Ważniejsze publikacje: *Garnizon miejski Świebodzic (1860-1890)*; *Gruss aus Kiautschou!*, czyli o wojennych losach trzech niemieckich żołnierzy piechoty morskiej z Pelcznicy; *Nie tylko Hochbergowie. Przedstawiciel Freiherrn von Kittlitz und Ottendorf w Zirlau; Na tropach wolnomularzy. Łoża św. Jana „Pod Księżęcą Skalą” w Świebodzicach, Militarne aspekty dziejów Świebodzic. Pamiątkowy medal cesarski za wojnę prusko-francuską (1870-1871) dla miasta i żołnierzy tutejszego garnizonu; Żydzi z Freiburga na Śląsku.*